

„Hloubání a voda jsou navždy spjaty“ Vzestup modré ekokritiky

Ondřej Macl
Univerzita Karlova

ondramacl@seznam.cz

<https://orcid.org/0000-0002-4665-5083>

“MEDITATION AND WATER ARE WEDDED FOR EVER”: THE RISE OF BLUE ECOCRITICISM

The article introduces blue ecocriticism into Czech literary studies by reviewing Steve Mentz’s volume *An Introduction to the Blue Humanities* (2023). It briefly outlines the circumstances of the cultural turn to the seas and oceans around the year 2000 and its current shift from the Mediterranean and North Atlantic to the more global Pacific, as well as from the seas and oceans to the planetary water cycle. It will take a closer look at Mentz’s blue strategies, interpretations, inspirations, and problems, to conclude by considering the potential of blue ecocriticism for the (seemingly) landlocked Czech intellectual climate.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Modrá ekokritika — modré humanitní vědy — Steve Mentz — voda — moře — oceán
Blue ecocriticism — blue humanities — Steve Mentz — water — sea — ocean

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366729.2024.1.8>

S vědeckým zájmem o moře se setkáme hluboko ve 20. století — například v trilogii mořské bioložky Rachel Carsonové (*Under the Sea Wind*, 1941; *The Sea Around Us*, 1951; *The Edge of the Sea*, 1955) nebo ve středomořských studiích historika Fernanda Braudela (*La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l’époque de Philippe II*, 1949). Kolem roku 2000 se ale zejména v angloamerickém prostředí hovoří o vlivném kulturním obratu k mořím a oceánům, který oživuje dávnější impulzy v nových interdisciplinárních souvislostech.¹ Zastánci tohoto obratu opakovaně zastávají tezi, že se moře v předchozích dekádách dostalo na okraj západní imaginace (s výjimkou moře jako místa pro rekreaci). Podle Steva Mentze se na tom podílela kontejnerizace a automa-

---

1 Mezi průkopnické texty signalizující tento obrat patří mimo jiné: Horden — Purcell 2000; Peck 2001; Steinberg 2001; Klein 2002; Klein — Mackenthun 2003; DeLoughrey 2007 nebo Blum 2008. V devadesátých letech jim předcházely i některé historiografické dekolonizační práce z oblasti Atlantiku a Karibiku, například Glissant 1990 nebo Gilroy 1993.

tizace přístavů, nástup letecké dopravy či romantizace vesmíru.² Margaret Cohenová, autorka knihy *The Novel and the Sea* (2010), zase v návaznosti na tento „všudypřítomný postoj 20. století, který fotograf a teoretik Alan Sekula nazval zapomínáním na moře“, konstatuje tzv. hydrofázii (spojení slov „hydro-“, vodní, a „afázie“, mlčení až chorobná ztráta řeči) v tradici literární vědy, jež ale začíná na prahu nastávajícího tisíciletí ustupovat.³

Okolo roku 2010 se pro tato různorodá zkoumání, jejichž společným jmenovatelem je okouzlení mořem a postupně i vodou jako takovou, vynořují sjednocující názvy typu oceánská studia, modrá kulturní studia, modré humanitní vědy, modrá ekokritika nebo hydrokritika a legitimitu těmto přístupům dodávají i tematická čísla prestižních vědeckých časopisů, kolektivní sborníky a konference, jakož i mezioborové univerzitní programy.⁴ K potřebě přehodnotit význam nejrozlehlejšího ekosystému na povrchu zemské planety přispěly výzkumy v oblastech globalizace, klimatické změny, postkolonialismu či studia technologií.⁵ Z hlediska eko-studií by se dal tento modrý přístup chápat jako protiváha k zaběhlejším zeleným přístupům, které se věnují převážně životu na pevnině.

Bylo třeba několik obecnějších slov na úvod, abychom lépe porozuměli pozici recenzované knihy *An Introduction to the Blue Humanities* (2023),⁶ která ke zde naznačenému oceánskému obratu — v českém prostoru dosud nereflexkovanému — již zaujímá kritický postoj. Stejně tak lépe porozumíme i pozici jejího autora Steva Mentze, odborníka na raně moderní anglicky psanou literaturu z newyorské Saint John's University, který se sbližoval s mořsky ekokritickým přístupem v řadě svých předchozích prací, ba v případě modrých kulturních studií a modrých humanitních věd bývá dokonce pokládán za autora těchto označení.⁷ Než přistoupíme k samotné recenzi, krátce si představme, jak se Mentzova terminologie vyvíjela napříč dosavadním dílem — dobře se nám tak vyjeví dynamika celého modrého diskurzu, jehož je anglista Mentz posledních patnáct let výrazným spolutvůrcem.

Z Mentzových knih operujících s mořem zmiňme svazek shakespearovských studií *At the Bottom of Shakespeare's Ocean* (2009), ekologizující výklad námořních katastrof *Shipwreck Modernity: Ecologies of Globalization, 1550–1719* (2015) nebo popularizační *Ocean* (2020) ze série *Object Lessons* nakladatelství Bloomsbury, nemluvě o editorském podílu na kolektivních antologiích a množství časopiseckých studií.

2 Mentz 2009a, s. ix.

3 Cohen 2010, s. 657–658. Søren Frank v reakci na Cohenovou uvádí, že bychom hydrofázii v literární vědě mohli zvat dokonce i thalassofobii, tedy „nikoliv pouze zapomínáním na moře, ale strachem z moře a jeho nejistých kotvišť“, viz Frank 2022, s. 23.

4 Uvedme alespoň speciální čísla časopisů *PMLA* či *Atlantic Studies* na téma „Oceanic Studies“ (2010, 2013), číslo *Comparative Literature* s názvem „Oceanic Routes“ (2017), časopis *Postmedieval* se téhož roku zaměřil na „Our Sea of Islands: New Approaches to British Insularity in the Late Middle Ages“, periodikum *English Language Notes* se věnovalo hydrokritice (2019), termín „blue humanities“ tematizovaly časopisy jako *sympleke* (2019), *Configurations* (2019) nebo v souvislosti se světovou literaturou časopis *Humanities* (2020).

5 Podrobněji k tomu Mentz 2009b, s. 1000–1001.

6 Mentz 2023.

7 Srov. Gillis 2013, nestránkováno.

V knize o Shakespearovi (*At the Bottom of Shakespeare's Ocean*) můžeme vidět, jak Mentz ještě krouží kolem více možných názvů diskurzu, do jehož vod se směle vydává: „[...] připojuji se k tomu, co se někdy nazývá ‚novou thalassologií‘ (z řeckého *thalassa*, moře), tedy k přepisování kulturní historie moře.“⁸ Tento pojem vzešlý z oblasti středomořských dějin se ale příliš neujal. Současně se tu Mentz hlásí k iniciativě Dukeovy univerzity s názvem „Oceans Connect“, která kolem sebe sdružuje interdisciplinární akademickou komunitu ve snaze historizovat oceány. Zmíní i výraz „new maritime humanities“, tedy humanitní vědy zaměřené na námořnictví, a teprve v lyričtější závěru, bez jasného vymezení, volá po modrých kulturních studiích. Zájemce o jejich akademičtější pojednání odkáže v závěrečné přehledové bibliografii modrých titulů — sic nazvané „Reading the New Thalassology“ — na svoji časopiseckou studii z téhož roku „Toward a Blue Cultural Studies: The Sea, Maritime Culture, and Early Modern English Literature“. V ní se už vědoměji kloní k označení „modrá kulturní studia“, jako by se jimi chtěl odlišit od dosavadních snah v oblasti mořsky zaměřené historie, a navrhuje, k čemu by mohla sloužit i s ohledem na literární bádání. Oceánské reálie podle něj tvoří mocný protipól k pozemsky statickým reprezentacím a komplexněji nám umožňují vnímat zrod raně moderního světa, potažmo s ním spojené literatury, kterou si „v době ekokritiky a environmentalismu“ nelze představit bez vlivu fyzického prostředí; moře už nemá být pouze metaforou či pozadím pevninských příběhů, ale v prvním řadě svébytným pohyblivým subjektem, jehož umístění do středu našich úvah otevírá nové obzory.⁹

V díle *Shipwreck Modernity: Ecologies of Globalization, 1550–1719* z roku 2015 Mentz prohlašuje, že to, co dříve nazýval modrými kulturními studii, nyní rozšiřuje na „blue ecological humanities“, které mají ještě více zdůraznit vztah člověka a oceánu.¹⁰ Pojmem „blue humanities“, chápaným na jiném místě volně jako „nedávné vědecké práce, které kladou oceánské a námořní záležitosti do středu své analýzy“, zpětně zaštiťuje i thalassologickou bibliografii v knize o Shakespearovi.¹¹ Slovním spojením „blue ecology“ se také vymezuje vůči dosavadní tradici ekokritiky, která se podle něj příliš soustředila na suchozemské, zelené prostory, slovy Alda Leopolda na „etiku půdy“, evokující romanticky pastorální chápání přírody, jež je z modrého pohledu zapotřebí revidovat. S modrou ekokritikou se Mentz začal „velice ztotožňovat“ až pod vlivem kritiky své práce v knize Sidneyho I. Dobrina *Blue Ecocriticism and the Oceanic Imperative* (2021); mezi ní a svým chápáním „blue humanities“ nevnímá výrazné rozdíly (s výjimkou napětí mezi lidsky příznakovým pojmem „humanities“ a posthumánním étosem modré ekokritiky).¹²

S ohledem na terminologickou rozkolísanost v Mentzových starších pracích můžeme konstatovat, že v knize *Ocean* (2020) už Mentz plně vsadil na spojení „blue humanities“, tedy modré humanitní vědy, coby „oceánem inspirovaný způsob, jak přehodnotit naši společnou kulturní historii,“ a vzepřít se tak bezútešným vyhlídkám

8 Mentz 2009a, s. xi.

9 Srov. Mentz 2009b, s. 997, 1007–1008.

10 Viz Mentz 2015, s. xxviii.

11 Tamtéž, s. 185, poznámka č. 7.

12 Viz Mentz 2021, nestránkováno.

antropocénu.¹³ I přes oceánské zaměření knihy se tu modré humanitní vědy objevují v širší spojitosti s vodou jako takovou a modrá ekokritika se jeví být s nimi spřízněnou perspektivní kritickou praxí.

Dodejme, že Mentzova trajektorie do sebe nezahrnula jiný celkem rozšířený pojem „oceánská studia“, ačkoliv i on sám dlouhodobě projevuje značnou oceánocentričnost (zprvu rozšířenou o nijak překvapivou náklonnost ke Středomoří, v současnosti přecházející do vize planetární vody). Hydrokritiku, neologismus vytvořený Laurou Winkielovou, zase zmíní jen jako další z pokusů o souhrnné označení textů souvisejících s oceánským obratem v humanitních vědách, který se podle něj neprosadil tak široce jako modré humanitní vědy, i když zjevně i hydrokritika dál inspiruje simultánní modré výzkumy. V zatím poslední Mentzově knize *An Introduction to the Blue Humanities* (2023), kterou si nyní představíme hlouběji, lze sledovat ambiciózní pokus o etablování právě modrých humanitních věd jako sjednocujícího výzkumného rámce.

JSME VODNÍ TĚLA

Osobně laděný úvod upomíná už referencí v názvu na *Bodies of Water* (2017), významné dílo kulturoložky Astridy Neimanisové z oblasti feministické fenomenologie v tom smyslu, že jakmile umístíme vodu do středu pozornosti, vyžaduje to od nás jiný, mimolidský přístup k člověku.¹⁴ Celá kniha tak chce být především zkoumáním mnohačetných vztahů mezi vodou a lidmi jako těmi, kdo bez vody nedokážou žít, ale v ní také ne. Jednotlivé kapitoly nás sice provázejí světovými oceány a také třemi moři, současně však zamýšlejí tradiční mořské východisko modrých studií nahradit širším hlediskem planetární vody a pokaždé zohlední rovněž vybranou sladkovodní formu (řeku, déšť, tropickou vlhkost...), ba v neposlední řadě i konkrétní fyzikální vlastnost vody. Z didaktických důvodů stojí tyto exkurzy na výkladech reprezentativních primárních a sekundárních textů, přičemž jako základní dílo, které se vyskytuje v každé z jedenácti kapitol, byl zvolen román Hermana Melvilla *Bílá velryba*.

Nezvykle jsou v úvodu akcentovány autorovy zkušenosti s plaváním, vyjádřené též vlastní básní, kterou složil v návaznosti na společná plavání (nejen) modrých humanitních vědců iniciovaných umělkyní a plavkyní Vanessou Dawsovou. Jestliže si tradičněji spojujeme i v našich končinách vztah moře a člověka s vynálezem lodi, dalo by se říct, že pro modré myšlení Mentzova typu — kde se v zásadě rozpouští hranice mezi vědou, uměním a politikou v zájmu syntetičtější poetiky — je charakterističtější právě imerzivní plavání. Zabývat se vodou znamená být osobní i translokální zároveň, osvobozovat se od pevninských daností za cenu rizika, dezorientace až smyslové deprivace, abychom dospěli k těžko uchopitelné zkušenosti, která může vést k přehodnocení stávajících myšlenkových rámců a ke vzniku nových komunit, připravených lépe čelit výzvám antropocénu (jedna z výzev knihy zní: „Pluralize the

¹³ Mentz 2020, s. xviii.

¹⁴ Z hlediska vtělování vody „jsme nikdy nebyli (pouze) lidmi“, vymezuje se Neimanisová z posthumánních pozic proti mýtu suchého, individuálního těla. Srov. Neimanis 2017, s. 2.

Anthropocene!“).¹⁵ Modré přístupy si v podstatě nekladou žádný menší cíl než imaginovat nové formy přežití ve světě čím dál obvyklejších katastrof.

Zatímco celkově Mentz posouvá diskurz modrých humanitních věd od moří a oceánů ke koloběhu vody na Zemi, v dílčí mořské linii navrhuje opustit tradiční západocentrickou trajektorii „Středomoří — (severní) Atlantický oceán“ ve prospěch nového těžiště v „globálnějším“ Tichém oceánu (s. 17–18). A přece, jak je vidno už z jeho volby Melvillova románu, zůstává Mentz věrný i své pozici badatele v oblasti anglicky píšících klasiků, za jejíž principiální omezenost si v minulosti vysloužil kritiku.¹⁶ Mentz na ni v této práci reaguje tak, že na jedné straně sice opět tematizuje množství západních kanonických děl od Homérovy *Odysey* přes Shakespearovu *Bouři*, Camõesovy *Lusovce* nebo Cervantesova *Důmyslného rytíře Dona Quijota de la Mancha* až po básně Emily Dickinsonové či Walta Whitmana. Zároveň se ale, programověji než dříve, pokouší mnohá tato díla dekolonizovat, ať už zevnitř — pojmenováním jejich problémů (například hodnota vznešenosti u romantiků) — kritikou jejich dosavadní interpretace skrze přehlížený detail (muslimský loďvod v *Lusovcích*) nebo asi nejčastěji jejich konfrontací s jiným, méně známým dílem mimo tuto tradici: proti Shakespearově *Bouři* Mentz staví básnickou skladbu „Praise Song for Oceania“ čamorského¹⁷ básníka Craiga Santose Pereze z roku 2020 nebo například do kontrastu k Achabově honu na bílou velrybu klade knihu *Grayson* plavkyně Lynne Coxové z roku 2006, založenou na její zkušenosti z mládí, kdy pomohla velrybímu mláděti najít ztracenou matku.

Mentz se necítí být kompetentní k tomu, aby zcela opustil pole své odbornosti, naopak si dobře uvědomuje etické problémy, kdyby si náhle a kostrbatě přisvojoval hlasy jiných. Odvahu k tomu, aby se v případě Santose Pereze přiblížil k jeho tichomořské mytologii, i když mu některé její aspekty zůstanou vzdálené, mu dodá samo moře. Totéž moře, o němž psal před patnácti lety, že nás vyzývá „poznat to, co nemůžeme uchopit“.¹⁸ A o kterém nyní píše, že jakmile do něj v New Yorku namočí chodidla, dostává se do kontaktu s tím samým globálním tělesem jako Perezova dcera na vzdáleném ostrově Guamu. Opuštěním pevniny se zkrátka vydáváme „místu bez místa“ (s. 26), které klade nové výzvy nejenom pevninské akademické obci, ale i fyzičtěji našim vodním tělům.

MOŘE VZDUCHU, MOŘE LEDU

Sonda do plurality lidských interakcí s vodou a jejich poetik začíná odkazem na výrok vynálezce barometru Evangelisty Torricelliho „žijeme na dně obrovského moře vzduchu“ (s. 3). Enormní množství vody se totiž pohybuje už nad hladinami tekutých vodních těles a jeho nejviditelnějším projevem jsou oblaka. Pohyb oblak má pro

15 Mentz 2023, s. 22. Dále odkazují na stránky recenzované knihy přímo v textu studie.

16 „Ačkoliv souhlasím s Mentzovou diagnostikou, jeho věrnost kanonickým textům je třeba odmítnout. [...] [Modrá humanitní kritika] se nesmí omezit na námořní či obecněji anglofonní literární kánon,“ píše Sidney Dobrin v knize *Blue Ecocriticism and the Oceanic Imperative*. Viz Dobrin 2021, s. 39.

17 Čamorové jsou původními obyvateli Mikronésie.

18 Mentz 2009, s. ix.

Mentze potenciál problematizovat zaběhlé hermeneutické přístupy, jsou totiž „věci par excellence bez vlastního významu“ (s. 4). Ačkoliv se Mentz metodologicky opírá o Aristotela a Hérakleita, vynikají tyto momenty, kdy kontemplací nějakého vodního fenoménu volá po odlišné, hůře představitelné kritické praxi (snad v duchu keatsovské představy „psaní na vodu“,¹⁹ jistou roli zde sehrává i vracející se výrok z *Bílé velryby* „hloubání a voda jsou navždy spjaty“).²⁰ Podobný princip můžeme vysledovat v jeho analýze tichomořských plaveb, založených nikoliv na kompasu a hvězdách, ale na důvěrnější znalosti větrů a proudů, nebo v jeho komentáři k významu námořnických tetování — na příkladu Kvíkvegovy šifry, které nerozumí ani její nositel, se zabývá hranicemi interpretace a pomíjivostí znaku spojeného s tělem.

Kromě vody v plynném skupenství se Mentz nevyhýbá ani „moři ledu“, ba jeho exkurzy do tzv. kryosféry pokládám za ty nejobjevnější. Jih a sever Země se k sobě mají jako negativ: na severu voda obklopená pevninou, na jihu pevnina obklopená vodou. Jih má pověst nejméně probádaného místa planety, kam začali lidé po hrstkách složitě pronikat teprve v posledních staletích, proti tomu sever registruje přítomnost lidí už přes dvacet tisíc let, a byl tak dlouhodobě migračním uzlem; obě oblasti přitom vykazují extrémní ledové podmínky. V kontextu antropocénu lze ledovce vnímat jako významný ukazatel klimatických změn, jejichž tání, zvedající mořské hladiny, může být osudné pro zbytek planety, proto je obzvlášť zajímavé, jakým způsobem Mentz pojednává jejich hostilitu.

V případě Arktidy autor spojuje deník umrzlého mořeplavce Hughy Willoughbyho s anonymní staroanglickou básní „Mořeplavec“, protože pochopit extrém ledu nelze podle něj lépe než kombinací historických faktů s básnickou představivostí. Pro Willoughbyho byl led překážkou na cestě k bohatství, pro básníka symbolem vrcholného odcizení. Umrznutí přišlo nečekaně, v místě, „kde jsme si mysleli, že bude nejlepší přezimovat“.²¹ K popisu jižní nehostinnosti Mentz volí podobný typ narativu, avšak ve formě jedné z nejslavnějších romantických básní „Píseň o starém námořníkovy“ S. T. Coleridge, aby předvedl, jak může modrá ekokritika obohatit známé interpretace. Činí tak odkloněním od symbolu zabitého albatrosa ve prospěch přehlížených motivů ledových ker a větru. Pro Jižní oceán jsou typické řvoucí větry a zběsilé vodní proudění; jelikož mu po obvodu planety nebrání v cestě žádná pevnina, je ze všech oceánů nejsvobodnější. Na severu zeměkoule Mentz poukazuje na vytěžené kolonie tresek nebo skrže sbírku *Dark Traffic* (2021) inupiatké básnířky Joan Naviyuk Kaneové na mizení domorodých teritorií, jak by je mohly v budoucnu následovat i města jako Amsterdam nebo Benátky. Pro nelidský jih je zrovna tak otázkou času, kdy ledy roztají a otevřou číhajícím komerčním společnostem cestu k vykořisťování přírodních zdrojů.

19 Básník John Keats si nechal na hrob vytesat nápis: „Zde leží ten, jehož jméno bylo napsáno na vodu.“ Mentz této známé věty využívá ke glosování limitů a přitažlivosti modrých humanitních věd. Spojení teorie s vodou může celý diskurz odsoudit k nebezpečné blízkosti s hranicemi samotného jazyka, současně je však důraz na pomíjivost a experimentálnější postupy jeho silnou stránkou (s. 21).

20 Užívám překlad Emanuela Vajtauera ze staršího vydání: Melville 1933, s. 27.

21 Z deníku Hughy Willoughbyho, cit. dle Mentz 2023, s. 111.

OD KOLONIZACE VODY K JEJÍ KREOLIZACI

Tyto apokalyptické prognózy jsou ale do jisté míry hypotetické, ve srovnání s dopady kolonialismu, v Mentzově podání neodmyslitelnými od kulturních dějin teplejších moří a oceánů. Když Mentz ve svém vyprávění akcentuje Tichý oceán coby „modré srdce světa“, sdílí s námi i návrh grafického loga modrých humanitních věd, jehož zachycení planety z pacifické strany odsouvá veškeré ostrovy a kontinenty na okraj. Dobře míněný obraz se ovšem nápadně podobá imperiální mapě britského ministerstva války z poloviny 19. století, kterou udává později jako příklad západní slepoty k bohatství tichomořských ostrovů. Přeplutí Pacifiku zrodilo ideu globalizace a nový typ univerzálního myšlení, jak soudí filozof Peter Sloterdijk, odvrácenou stranou této námořní modernity a ekonomické expanze je ovšem právě kolonialismus, vykořisťování či obchod s otroky (proto myslitel Jason W. Moore razí spíše termín „world-ecology“ než globalizace). Aby se Mentz přiblížil i tomuto druhému pohledu, volí si k tomu opět verše Craiga Santose Pereze, tentokrát ze sbírky *from unincorporated territory [guma']* (2014) o zajištění mikroneských ledňáčků. Santos Perez připodobňuje jejich osud k domorodým kulturám Tichomoří: ledňáčci byli odvezeni do americké zoo a zmizeli z volné přírody; kolonizátor si je jist, že nebýt jeho, vůbec by nepřežili. Ledňáčci vyrůstají v exilu a místo oceánu čelí svým odrazům ve skleněné kleci. Podobně by se, myslím, ani básník Santos Perez nedostal do Mentzovy pozornosti, nebýt emigrace rodičů do Kalifornie a následné kariéry na Havajské univerzitě.

Ještě explicitněji Mentz boří západní představy o transoceánských plavbách v historii „zalidněného“ Indického oceánu, kde se i díky monzunovému cyklu hojně cestovalo napříč kulturami dávno před portugalským zdoláním Atlantiku. Jak vypráví román *Ve starobylé zemi* (1992) Amitava Ghoshe o vztahu židovského kupce ze severní Afriky a jeho indického otroka v 11. století, střídaný linkou oxfordského badatele ve století dvacátém, vpád Evropanů do této bohaté mezinárodní sítě její fungování spíše zásadně narušil, než obohatil (jak by se mohlo zdát například z Camõesových *Lusovců*). Potřeba rekonstrukce indického „oceánu příběhů“ je zjevná i například z románů Salmana Rushdieho, v teoretičtějším projektu hydrokolonialismu v pojetí Isabel Hofmeyrové nám zase může být inspirací představa tzv. „kreolizace vody“ coby pronikání vytlačených cizorodých prvků zpátky na kontrolovanou pevninu.²²

Když Mentz dá v polovině knihy prostor Středomoří, přistupuje k němu paradoxně jako k Indickému oceánu v malém, protože obě tělesa zaujímají centrální pozici pro okolní svět s tím, že kulturně provázané Středomoří „vytvořilo“ Evropu a jejím prostřednictvím se stalo „exportním schématem“ světových dějin (s. 81). Stálo u zrodu vlivných civilizací i všech tří abrahámovských náboženství a také u vzniku modře orientované historie, která po vzoru Fernanda Braudela významně zohlednila vliv prostředí, včetně jeho mimolidské dlouhé časovosti, při zkoumání lidských spo-

22 Hofmeyrová na příkladu jihoafrického přístavu Durban zkoumá na mnoha úrovních kolonizaci vody, přičemž ji zajímá i vodní protipohyb, tzv. kreolizace, kterou si můžeme představit ve formě vyplavených vraků, zbytků staré infrastruktury, lodního odpadu, osudů přístavních dělníků nebo i cenzurovaných písemných dokumentů. Srov. Hofmeyr 2022, s. 21–23.

lečenství.²³ Mentz vědomě upozaduje neevropské tradice, doufá však, že i v mezích své odbornosti nabídne kulturně přenositelné příklady středomořských interakcí. Hned třikrát se věnuje Homérovu Odysseovi, jednou jako staviteli lodí, podruhé jako násilníkovi a potřetí jako plavci. Ve sladkovodní lince knihy nemíneme Narcisovu studánku. Dona Quijota Mentz zajímavě reviduje skrze epizodu o kapitánu Ruyi Perezu de Viedmovi a její souvislost se Cervantesovým pobytem v alžírském zajetí, aby upozornil na přítomnost mezikulturní, tedy i křesťansko-maurské výměny v základech tohoto románu. Tituly z evropského kánonu obohacuje opět románem Amitava Ghoshe, tentokrát je to *Gun Island* (2019) o putování bangladéšských dělníků do Evropské unie, kterým až zázračně — v duchu magického realismu — vypomůže doprovod v podobě ptáků, kytovců a ryb. Ghosh tak chce podle vlastních slov narušit antropocentrické zaměření evropských románů (jež vnímá jako jejich zásadní selhání) a formou kolektivní mezidruhové odysey ohlašuje evropskou ztrátu kontroly nejenom nad stavem světa, ale i nad vlastním územím.

Podobně jako Mentz vnímal opozici jižního a severního pólu, staví proti Středomoří v návaznosti na Édouarda Glissanta Karibské moře. To první je sevřené, obklopené pevninou, zatímco kolem druhého se oblouk pevniny třísťí, ba dalo by se říci metaforicky, že Karibik je „rozerván dějinami“ (s. 94). Po Glissantových pracích o otrokářské lodi, knize *Black Atlantic* (1993) Paula Gilroye nebo ojedinelých pamětech bývalého otroka Olaudaha Equiana z roku 1789, které vstoupily do širšího povědomí v posledním půlstoletí, nelze celý Atlantik vnímat nevinně v duchu raně moderních „objevitelských“ imperativů, přičemž karibský region hraje v postkoloniálním modrém obratu klíčovou úlohu. Mimo Glissanta lze připomenout variaci na Shakespeareovu *Bouři* od Aimého Césaira z roku 1969 — oba jsou původem z Martiniku —, epickou skladbu *Omeros* (1990) nobelisty Dereka Walcotta ze Svaté Lucie, barbadoského spisovatele a teoretika Kamaua Brathwaiteho mimo jiné za vlivný pojem „tidalektiky“²⁴ nebo kanadskou básničku Dionne Brandovou původem z Trinidadu, která klade moře různých barev — akvamarínové, tyrkysové, azurové, tmavě zelené i modročerné — do středu karibské představitosti. Už jen z této poněkud krkolomné snahy lokálně situovat tyto autory, kteří sami mnohdy cestovali jinam za studiem či prací a za jejichž osudy stojí navíc umělé podmanění a přesuny jejich předků, vyplývá, jak pevninská měřítka nevystihují mnohojazyčnou, polyetnickou tekutost daného regionu.

Mentz v knize nabízí přiléhavější modely typu *marronage*, symbol boje za svobodu v dané oblasti, odvozený od postavy uprchlého otroka a promyšlený v souvislostech s politikou osvobození filozofem Neilem Robertsem, podle něhož jsme na útěku před opresivními mechanismy vlastně neustále. Vlhká bažinatost krajiny Mentze následně dovede k hybridním ekologickým tělům, tedy k tělům propleteným s jejich

23 Jedni z prvních, kdo volali po „nové thalassologii“, byli Braudelovi nástupci Peregrine Horden a Nicholas Purcell patrně už v knize *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* (2000). Viz Peters 2003, s. 56.

24 Tidalektika představuje pohled na svět, který upouští od statičnosti pevniny a utváří se v souladu s vodou a jejím prouděním. Metodologicky jej promýšlí například kolektivní monografie editovaná Stefanií Hesslerovou *Tidialectics: Imagining an Oceanic Worldview through Art and Science* (2018).

nelidským prostředím, jak je v návaznosti na afroamerickou zkušenost s plantážemi formulovala Monique Allewaertová v knize *Ariel's Ecology* (2013). Nevyhne se ani komplexnějšímu pojednání o pirátech, ztroskotancích nebo mořských vlách, které po kontaktu s člověkem nemusejí vždy propadnout záhubě. S pozoruhodným mýtem Drexciya, který pronikl i do literatury (skrže román *The Deep River* Solomona z roku 2019), přišla v devadesátých letech detroitská techno-kultura: pracuje se v něm s představou těhotných afrických otrokyň hozených přes palubu, o které se pod hladinou postaraly kytovci — mimolidské druhé matky —, naučily děti dýchat pod vodou, a daly tak vzniknout utopické podmořské kontrakultuře. Jak je zjevné z tohoto i předchozích příkladů, alternativou k tradičnějším hrdinským příběhům Mentz rozumí různé mezikulturní a mezidruhové svépomocné koalice, ve svých literárních výrazech občas trochu utopické, pohádkové, imaginární, a přece podle autora žádoucí, čím více se nám jich v životní praxi nedostává.

HRANICE MENTZOVA NEPTUNISMU

Závěrem se Mentz vrací ke své oblíbené poetice plavání, aby ji přiblížil skrže portréty sedmi plavkyň a plavců, šesti skutečných a jednoho fiktivního, Ismaela. Končí dvěma osobními hesly: „Zkušenost je lepší než vědomosti,“ které přebral od francouzského mořeplavce Samuela de Champlain (v originále zní lépe jako „l'expérience passé science“), a „Vždy alegorizuj!“, což je zase parafrází na známé „Vždy historizuj!“ z *Politického nevědění* Fredrica Jamesona (s. 140). Prvním heslem zdůrazňuje lidskou touhu dotýkat se světa a souvislost mezi myšlením a materialitou, s nedůvěrou vůči odtělesněnému rozumu. Tím druhým chce naopak zdůraznit význam přechodu od zkušenosti k formě a s ní i ke sdílenému, dočasnému smyslu. Dané napětí je podle něj základem modrých humanitních věd.

Jak ale Mentz uvádí na jiném místě (s. 24), tyto vědy jsou bytostně pluralitní a jeho pojetí jistě nebude vyhovovat každému (už třeba jen proto, že se v závěru přihlásí k Samuelu de Champlainovi, aniž by reflektoval koloniální odkaz tohoto zakladatele Quebecu a Nové Francie). Rovněž zmíněný odklon od historizace k alegorizaci působí trochu jako přání otcem myšlenky — vzhledem k tomu, nakolik oceánský obrat v humanitních vědách provázejí spíše výzvy k „historizaci oceánů“ a určitá skepse, když ne vůči jejich alegorizaci, tak jistě vůči jejich metaforizaci.²⁵ Pro pevninské literární vědce, včetně příznivců zelené ekokritiky, může být Mentzův přístup spekulativní tím, s jakou lehkostí stírá hranice mezi vědou, uměním a aktivismem s výhradami k zelenému myšlení, místo aby pečlivěji promýšlel hypotetické modro-zelené modely, jak se o nich běžně uvažuje mimo rámec humanitních věd, například v kontextu veřejných infrastruktur. Není bez zajímavosti, že i barva vody coby kulturní konstrukce byla v evropském prostoru až do 15. století nejčastěji vnímaná jako zelená.²⁶ Zatímco Mentzem ohlašovaný přechod od atlantského prostoru k Pacifiku, potažmo ke koloběhu vody na Zemi, v sobě nezapře jisté až *neptunovské* titánství ve snaze poukázat na vodní vsudypřítomnost, domnívám se, že v dlouhodobějším horizontu bude pro

25 Jako vhléd do povahy této skepse doporučuji esej Philipa E. Steinberga (2013).

26 Viz Pastoureau 2013, s. 183.

modré humanitní vědy zásadní zkoumat mísení vody s nevodními prvky, protože tím lépe vynikne jejich přínos.

Z řad modře orientovaných kolegů bude Mentz patrně nadále čelit námitkám kvůli své věrnosti západnímu kánonu, již přece jen při vši své kritičnosti implicitně reprodukuje vztah centra a periferií. A jakkoliv usiluje o globální pohled, některé menšinové tradice mu z něj vypadávají úplně, včetně té střeoevropské (či širěji zemí bývalého východního bloku; to by ale musel kromě dekolonizačního pohledu zohlednit aspekt studené války).²⁷ Pro vnitrozemskou tradici by mohl být badatelsky atraktivnější Mentzův příklon k planetární vodě. Ten jsem však až na několik výjimek (mraky, ledovce, karibské bažiny) ve svém resumé tolik nezohledňoval, protože se většinou úzce pojí se specifiky pojednávaných oceánsko-mořských oblastí, které jsou v knize dominantnější a určují její celkový ráz.

Ětos Mentzovy knihy by se dal dobře postavit do kontrastu k tradiční a v Česku dobře známé publikaci *Voda a sny* (1942, česky 1997) Gastona Bachelarda, který vnímá moře naopak — být v poněkud jiném kontextu snové obraznosti — jako lokální, odvozený fenomén, svou slaností odcizený blahodárné kvalitě vody a mnohem pozorněji se věnuje jejím sladkovodním podobám.²⁸ Možná právě sepětí tohoto druhu pozornosti s Mentzovými modrými ambicemi může vést k žádoucímu přezkoumání vnitrozemských vodních reálií a jejich literárně-kulturních reprezentací, které si ani v českém kontextu nelze čím dál fyzičtěji odmyslet od složitých globálních procesů, včetně klimatických změn.

PŘEDPOKLAD MODRÉHO ČESKA

Přes uvedené výhrady je jen otázkou času, kdy se v mnoha ohledech inspirativní modré přístupy etablojí i ve vnitrozemském Česku, a rozšíří tak tradičnější vodně orientované publikace jako *Obrazy vody a ženy* (2002) Zdeňky Kalnické, *Skrytá pravda země: Živly jako archetypy ekologického myšlení* (2005) Zdeňka Neubauera a Tomáše Škrdlanta, *Ofélie a její sestry: Motiv utonulé dívky v evropské a české poezii* (2019) Radka Malého, popřípadě výraznější studie typu „Voda, loď, ryba: K ikonografii ‚mokrého‘ světa v českém baroku“ (2006) Petra Panocha nebo „Plavba a ztroskotání: K nautické metaforice literatury střeoevropské moderny“ (2011) Petra Málka. Poptávka po takovém přístupu zazněla dokonce nezávisle na anglofonní tradici na konferenci „Moře v české a polské literatuře“ pořádané Slezskou univerzitou v Opavě ve spolupráci s Opolskou univerzitou roku 2007. Polský komparatista a bývalý jachtař Bogusław Bakuła tu v souhrnném příspěvku „Czeska i polska literatura wobec tematów i asocjacji morskich“ vyjádřil přesvědčení, že i ve střeoevropském kontextu představuje moře nesmírně komplexní fenomén, přítomný dlouhodobě v různých literárních žánrech, podobách i významech; dosud však vypadávalo z oficiální „pevninské“ recepce ne nutně jako motiv, ale určitě jako výzva k jinému, tekutějšímu

²⁷ Výtku opírám o kritiku postkoloniálních přístupů, jak ji v českém prostředí podal Justin Quinn (2018, s. 12–17).

²⁸ Viz Bachelard 1997, s. 177–181.

způsobu uvažování, pro něž navrhuje označení „marnyistika“ („mořské vědy“).²⁹ A nutno dodat, že v Polsku se v posledních letech etablovaly rovněž modré humanitní vědy západního stříhu.³⁰

Na české straně by šlo předzvěst zvýšeného zájmu o mořský živel doložit sérií tematických čísel časopisů *Plav* (12/2012, „Vzhůru na palubu“), *A2* (4/2013, „Moře“), *Analogon* (73/2014, „Moře a oceány“) nebo naposledy *Vesmír* (7–8/2023, „Tančící moře“). Například vodní těla v pojetí Astridy Neimanisové se v posledních letech už těší jisté pozornosti na výtvarné scéně.³¹ Patrně první česky psanou knihu korespondující s východisky modrých humanitních věd publikoval pod názvem *Námořní slepota* (2022) politický geograf Michael Romancov. Česko se v ní ale ocitá pouze na okraji zájmu, Romancov se soustředí především na rehabilitaci moří a oceánů jako klíčového faktoru v dějinách globálních mocenských center.³²

K modré revizi se zdá být vhodná i tradice českého cestopisu, v níž o plavby rozhodně není nouze, nebo různá literární zpracování českého snění o moři (od přemyslovského mýtu „říše od moře k moři“ přes husity na Baltu po projekty 20. století typu tunel na Jadran).³³ Samotnému námořnictví se sice dostává pozornosti nejenom ze strany odborných či popularizačních publikací, ale jsou na ně napojena i speciální nakladatelství typu Mare-Czech, knihovna České asociace námořního jachtingu, příležitostné výstavy (do března 2024 například výstava „Námořníci z českých zemí“ v Oblastním muzeu v Děčíně) a pravidelná setkávání. I když se tu ovšem nejednou operuje s tvrzením, že „každá česká vesnice má ve svých dějinách nějakého námořníka“,³⁴ pořád tato oblast vykazuje spíše subkulturní charakter, než že by byla reflektována v širších literárněvědných souvislostech, jak po tom volá Bakuła.

A pak je tu jedna zvláště produktivní tradice, v níž se Česko, respektive Bohemia, snoubí se světem skrze motiv moře, a tou je vize přímořských Čech ze Shakespearovy *Zimní pohádky*. Její hojně ohlasy zejména v německy psané literatuře druhé poloviny 20. století, jak se je pokusil shromáždit například Reiner Neubert v antologii *Böhmen*

29 Viz Bakuła 2009, s. 14.

30 Například v dubnu 2023 proběhla na Pedagogické univerzitě v Krakově pod záštitou Institutu polské filologie a Institutu umění a designu konference „Deep Sea Babies: Navigating Between Dystopias and Utopias for the Blue Planet“, zaměřená v jednom panelu s německo-polskou účastí i přímo na „Blue (Post)Humanities in Central Europe“. Pořadatelka konference, Ewelina Jaroszová, stojí rovněž za tematickým číslem časopisu *Przeгляд Kulturoznawczy* 2/2021 na téma „blue humanities“.

31 Kurátorky Tereza Jindrová a Veronika Čechová iniciovaly výstavu s výrazným českým zastoupením v bulharské Sofii, k níž Společnost Jindřicha Chalupeckého vydala i knižní katalog *Interconnection: On Bodies of Water, (Dis)connection: Possibilities of Togetherness* (2019). Putovní mezinárodní fórum k tématu „Bodies of Water“ se ale konalo i na festivalu dokumentárních filmů Ji.hlava roku 2023. Mnohé reference na práci Astridy Neimanisové nalezneme v rámci menších uměleckých projektů.

32 Srov. Romancov 2022, s. 9–10.

33 Na malé ploše se o něco takového pokusil v kapitole „Sen o moři“ (následované kapitolou „Sen o koloniích“) historik Pavel Kosatík v knize *České snění* (2010).

34 Viz Bělota 2023, s. 3.

liegt am Meer: Ein literarisches Lesebuch (1999)³⁵ nebo jak je nedávno shrnul ve formě příspěvku „Čechy u moře: Utopický prostor v literatuře“ na bohemistické konferenci v Chorvatsku Radek Malý,³⁶ dokazují, že i tudy — přes spojení přímořských Čech, motivu vyhnanství a jakési rozporuplné Arkádie — může vést cesta k českému uchopení modrých humanitních věd, potažmo k nové, tekutější pravdě o Česku jako takovém.

Nebo to zní příliš metaforicky? V tom případě vyčkávají na hlubší badatelský zájem české řeky, jezera a rybníky, mokřady i umělé přehrady, české deště, mlhy a nebesa, ale i ryby, mloci, zlatí úhoři, zkratka tuzemské vodní ekosystémy. Zasloužené reflexe se v minulé dekádě dostalo jejich lidovému strážci v monografii Pavla Šidáka *Mokře chodí v suše: Vodník v české literatuře* (2018). Absenci fyzického moře lze sledovat také v přesunech či opozicích, které je nahrazují, ať už jde o moře vzduchu, moře lesů, moře hor, moře hvězd nebo asi nejčastěji (i vzhledem k rýmu moře–hoře) moře slz. Podloží krajiny, ve které žijeme, bylo navíc skutečně po stamiliony let pobřežním okrajem superkontinentu a po jeho odštěpení samostatným ostrovem, ba vícekrát zmizelo pod hladinou mělkých pramoří.³⁷ Z toho důvodu je tedy u nás mořská paměť země asi nejhmatatelněji přítomná paradoxně ve zkamenělinách v čele s nejnámějším trilobity. Otázka po modrém Česku není totiž v první řadě otázkou národní — voda sama nezná tyto hranice —, nýbrž je otázkou po samotném původu života a jeho nejistých vyhlídkách v době, kdy zčásti nezvratně ztrácíme půdu pod nohama.

LITERATURA:

- Bachelard, Gaston. *Voda a sny*. Přel. Jitka Hamzová. Praha: Mladá Fronta, 1997.
- Bakuła, Bogusław. „Czeska i polska literatura wobec tematów i asocjacji morskich“. In *Moře v české a polské literatuře / Morze w literaturze czeskiej i polskiej*. Ed. Libor Martinek. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009, s. 7–14.
- Bělota, Alois (ed.). *Námořníci českých zemí*. Praha: Mare-Czech, 2023.
- Blum, Hester. *View from the Masthead: Maritime Imagination and Antebellum American Sea Narratives*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2008.
- Cílek, Václav — Sůvová, Zdeňka — Turek, Jan a kolektiv. *Krajem Joachima Barranda*. Praha: Dokořán, 2020.
- Cohen, Margaret. „Literary Studies on the Terraqueous Globe“. *PMLA*, 125, 2010, č. 3, s. 657–662.
- DeLoughrey, Elizabeth. *Routes and Roots: Navigating Caribbean and Pacific Island Literatures*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007.
- Dobrin, Sidney. *Blue Ecocriticism and the Oceanic Imperative*. Londýn: Bloomsbury, 2021.
- Frank, Søren. *A Poetic History of the Oceans*. Amsterdam: Brill, 2022.
- Gillis, James. „Blue Humanities“. *Humanities: The Journal of the National Endowment for the Humanities*, 34, 2013, č. 3. Nestránkováno. [online]. [cit. 3. 1. 2024]. Dostupné z www.

³⁵ Antologie zahrnuje díla autorů jako Franz Fühmann, Ingeborg Bachmannová, Volker Braun, Hans Magnus Enzensberger, Jiří Gruša, Libuše Moníková nebo Zuzana Brabcová. Srov. Neubert 1999, s. 18–19.

³⁶ Ivačič 2023, s. 73–84.

³⁷ Viz Cílek — Sůvová — Turek 2020, s. 153. Přímo pozůstatkům pravěkých moří na českém území se komplexně věnuje paleontologicky zaměřená publikace *Ztracená moře uprostřed Evropy* (2003) Radvana Horného, Rudolfa Prokopa a Vojtěcha Turka.

- neh.gov/humanities/2013/ mayjune/feature/ the-blue-humanities.
- Gilroy, Paul. *Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge MA: Harvard University Press, 1993.
- Glissant, Édouard. *Poétique de la relation*. Paris: Gallimard, 1990.
- Hofmeyr, Isabel. *Dockside Reading: Hydrocolonialism and the Custom House*. Durham: Duke University Press, 2022.
- Horden, Peregrine — Purcell, Nicholas. *The Corrupting Sea*. Oxford: Blackwell, 2000.
- Ivačić, Matija a kolektiv. *International Scientific Conference on the Occasion of the 55th Anniversary of the Independent Study Programme in Czech Language and Literature in Zagreb*. Zagreb: FF press, 2023.
- Kalnická, Zdeňka. *Obrazy vody a ženy*. Brno: Emitos, 2002.
- Klein, Bernhard (ed.). *Fictions of the Sea: Critical Perspectives on the Ocean in British Literature and Culture*. Aldershot: Ashgate, 2002.
- Klein, Bernhard — Mackenthun, Gesa (eds.). *Sea Changes: Historicizing the Ocean*. New York: Routledge, 2003.
- Kosatík, Pavel. *České snění*. Praha: Torst, 2010.
- Málek, Petr. „Plavba a ztroskotání: K nautické metaforice literatury střeoevropské moderny“. *Slovo a smysl*, 8, 2011, č. 16, s. 61–92.
- Malý, Radek. *Ofélie a její sestry: Motiv utonulé dívky v evropské a české poezii*. Brno: Host, 2019.
- Melville, Herman. *Bílá velryba*. Přel. Emanuel Vajtauer. Praha: Družstevní práce, 1933.
- Mentz, Steve. *At the Bottom of Shakespeare's Ocean*. Londýn, New York: Continuum, 2009a.
- Mentz, Steven. „Toward a Blue Cultural Studies: The Sea, Maritime Culture, and Early Modern English Literature“. *Literature Compass*, 6, 2009b, č. 5, s. 997–1013.
- Mentz, Steve. *Shipwreck Modernity: Ecologies of Globalization, 1550–1719*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2015.
- Mentz, Steve. *Ocean*. London: Bloomsbury Publishing, 2020.
- Mentz, Steve. „Blue Ecocriticism and the Oceanic Imperative, by Sid Dobrin (Routledge, 2021)“. 2021. Nestránkováno. [online]. [cit. 7. 3. 2024]. Dostupné z www.stevementz.com/blue-ecocriticism-and-the-oceanic-imperative-by-sid-dobrin-routledge-2021.
- Mentz, Steve. *An Introduction to the Blue Humanities*. New York: Routledge, 2023.
- Neimanis, Astrida. *Bodies of Water: Posthuman Feminist Phenomenology*. Londýn: Bloomsbury, 2017.
- Neubauer, Zdeněk — Škrdlant, Tomáš. *Skrytá pravda země: Živly jako archetypy ekologického myšlení*. Praha: Mladá Fronta, 2005.
- Neubert, Reiner. *Böhmen liegt am Meer: Ein literarisches Lesebuch*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1999.
- Panoch, Petr. „Voda, loď, ryba: K ikonografii ‚mokrého‘ světa v českém baroku“. *Historický obzor*, 17, 2006, č. 9–10, s. 194–202.
- Pastoureau, Michel. *Modrá: Dějiny jedné barvy*. Přel. Helena Buguivínová. Praha: Argo, 2013.
- Peck, John. *Maritime Fiction: Sailors and the Sea in British and American Novels, 1719–1917*. Basingstoke: Palgrave, 2001.
- Peters, Edward. „Quid nobis cum pelago? The New Thalassology and the Economic History of Europe“. *The Journal of Interdisciplinary History*, 34, 2003, č. 1, s. 49–61.
- Quinn, Justin. *Poezie ve dvojím ohni: Transnacionalismus a studená válka*. Přel. Martin Pokorný. Praha: Karolinum, 2018.
- Romancov, Michael. *Námořní slepota*. Praha: N média, 2022.
- Steinberg, Philip E. *Social Construction of the Sea*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Steinberg, Philip E. „Of Other Seas: Metaphors and Materialities in Maritime Regions“. *Atlantic Studies*, 10, 2013, č. 2, s. 156–169.
- Šidák, Pavel. *Mokře chodí v suše: Vodník v české literatuře*. Praha: Academia 2018.
- Turek, Vojtěch — Horný, Radvan — Prokop, Rudolf. *Ztracená moře uprostřed Evropy*. Praha: Academia, 2003.